

МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ У СВІТЛІ РІЗНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Кійко С. В., Кудрявцева О. Д.

ВСТУП

Однією з найважливіших характеристик розвитку сучасного суспільства є тенденція до глобалізації економічного, соціального і культурного життя людей. Швидке зростання міжнародних контактів, взаємодія мов і культур різних регіонів і народів світу зумовили, крім усього іншого, пошук досліджень в галузі семантики лексичних одиниць близько- і далекоспоріднених мов, які б розкривали їх національну специфіку. Такі дослідження займають все вагомніше місце, оскільки вони ставлять за мету не лише вирішення цілої низки найважливіших теоретичних проблем, але й є пов'язаними з суто практичними потребами, зокрема і з методикою викладання іноземних мов.

Розробкою термінології та узагальненням досягнень, здобутих на рівні дослідження міжмовної комунікації, займаються сьогодні такі наукові напрями, як теорія міжмовних контактів, теорія перекладу, методика викладання іноземних мов, контрастивна лінгвістика. У кожній з дисциплін чільне місце займають міжмовні омоніми – схожі за звучанням, але різні за значенням слова двох і більше мов. Так, у теорії перекладу основну увагу звертають на подолання інтерференційних помилок, викликаних фонетичним збігом семантично різних слів. У рамках теорії міжмовних контактів проблему міжмовної омонімії розглядають у руслі дослідження субординативного білінгвізму. При викладанні іноземних мов міжмовна омонімія трактується як одне з джерел інтерференції рідної й іноземної мов, що породжує різного роду помилкові аналогії у використанні іншомовного коду. У контрастивній лінгвістиці основну увагу зосереджено на типології міжмовних відповідників у близько- чи далекоспоріднених мовах. Отже, у кожній з дисциплін розгляд міжмовної омонімії пішов різними шляхами. Розглянемо детальніше явище міжмовної омонімії у світлі різних лінгвістичних дисциплін.

1. Міжмовна омонімія в теорії перекладу

Оскільки найбільше практичних проблем, пов'язаних з міжмовною омонімією, виникає саме в процесі перекладу, першими за дослідження

цього явища взялися перекладознавці. Було встановлено, що при перекладі міжмовна омонімія породжує інтерференцію як одну з найсуттєвіших перешкод на шляху досягнення основної мети будь-якого перекладу – еквівалентності. Ланцюжкова взаємозалежність «міжмовна омонімія → інтерференція → перекладацька помилка / неточність» спонукала перекладознавців до дослідження першопричини цього процесу. На необхідності таких розвідок, а також на створенні щораз окремої теорії перекладу для певної конкретної пари мов наголошував ще Я.І. Рецкер¹. В основу його перекладознавчої теорії покладений комплексний семантико-граматичний аналіз міжмовних паралелей – слів зі схожою формою, але різною семантикою. Теоретично будь-який переклад містить інтерферентні явища, а перекладачі повинні бути обізнані з повними і частковими міжмовними омонімами, з омоформами й омографами.

Послідовники Я.І. Рецкера звертають увагу на те, що інтерференцію внаслідок неправильного вживання міжмовних омонімів не варто розглядати лише як негативне явище, оскільки вона збагачує семантичні структури слів мови перекладу. Підсвідомо, але влучно впливши значення міжмовного омоніма в контексті, перекладач може тим самим сприяти розширенню значеннєвої структури слова рідної мови, яке він використав як еквівалент². Проте міжмовні омоніми далі трактуються як один із чинників появи інтерференційних помилок поруч з антропоцентричними факторами (недосконале знання перекладачем мови перекладу і його недостатня уважність до мови перекладу і тексту оригіналу; природний процес стомлюваності перекладача)³. Так, Л.К. Латишев виокремлює 4 основних типи міжмовних омонімів як «псевдодрузів перекладача» стосовно німецької та російської мов:

1) слова мови оригіналу, співзвучні словам мови перекладу, які повністю розходяться за значенням, як-от: нім. *der Termin* – строк; судове засідання; домовленість про зустріч; рос. *Термин* – спеціальне поняття певної галузі;

2) багатозначні слова мови оригіналу, в яких лише частина значень збігається зі значенням формально подібного слова мови перекладу, як-от: нім. *der Referent* – не лише посадова особа, але й доповідач;

3) слова мови оригіналу, які мають схоже за звучанням чи написанням слово в мові перекладу, семантичний обсяг якого більший,

¹ Рецкер Я. И. Перевод и переводческая практика. М. : Междунар. отношения, 1974. С. 7.

² Комиссаров В. Н. Общая теория перевода: уч. пособие. М. : ЧеРо, 1999, с. 103-108.

³ Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Академия, 2007. С. 184-189.

як-от: нім. *der Radiator* збігається з рос. *радиатор* у значенні «нагрівальний пристрій», але для позначення радіатора автомашини вживається нім. *der Kühler*;

4) співзвучні назви мір, ваги та інших величин, які позначають різну кількість речовини, як-от: нім. *das Pfund* – 500 грамів, рос. *Фунт* – 409,5 грамів; нім. *der Zentner* позначає у Німеччині 50 кг, в Австрії і Швейцарії – 100 кг⁴.

У працях з теорії перекладу зарубіжних дослідників міжмовну омонімію розглядають під дещо іншим кутом зору. Так, В. Коллер розрізняє два типи хибних паралелей, зокрема інтралінгвальні та інтерлінгвальні. Перші є діакронійними, їх поява зумовлена зміною семантики одиниць однієї й тієї ж мови в ході її історичного розвитку, як-от: свн. *Arebeit* – м'яка і нім. *Arbeit* – робота, праця, свн. *Muot* – погляд, намір і нім. *Mut* – мужність тощо. Другі є синхронійними, вони мають формальну подібність і відмінності у плані змісту і функціонують одночасно у різних мовах, напр., нім. *Balance* – рівновага, баланс і ісп. *Balance* – баланс активів і пасивів тощо⁵.

Німецькі лінгвісти М. Шредер та У. Фікс виокремлюють специфічну групу «псевдодрузів перекладача», які не зводяться до запозичень чи інтернаціоналізмів⁶. Їх виникнення зумовлене процесами більш ніж сорокарічного дивергентного розвитку німецької мови в колишніх ФРН і НДР на тлі різних суспільно-політичних формацій. Сюди відносять лексику, характерну для колишньої Східної Німеччини, яка в західнонімецькому мовному просторі має як повністю відмінне значення, так і лише часткові відмінності в семантичній структурі, стилістичному забарвленні, сфері вживання. Такі слова викликають різні асоціації залежно від походження мовців, що призводить у деяких випадках до неможливості реалізації комунікативних намірів у повному обсязі, як-от: *die Werktätigen* – працівники, *der Wettbewerb* – змагання, *der Verbesserungsvorschlag* – рацпропозиція, *der Neubau* – новобудова, *planmäßig* – за планом, *vorfristig* – достроково, *rationalisieren* – раціоналізувати тощо. Описане явище «хибних друзів перекладача» у сучасному загальнонімецькому слововжитку має тимчасовий характер і релевантне для рецептивних процесів. Проте знання такої лексики необхідне для правильного декодування текстів, у яких її можуть уживати. Наприклад, це твори

⁴ Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Академия, 2007. С. 164.

⁵ Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. 5. Aufl. Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1997.

⁶ Schröder M., Fix U. Allgemeinwortschatz der DDR-Bürger – nach Sachgruppen geordnet und linguistisch kommentiert. Heidelberg : Winter Verlag, 1997. С. 157–60.

східнонімецьких авторів, де описане життя в колишній НДР (так звані „Wenderomane”).

Далі ми детальніше зупинимося на двох останніх ґрунтовних дослідженнях, виконаних в руслі теорії перекладу, які містять нові підходи до тлумачення проблеми міжмовних омонімів при перекладі.

М.К. Гарбовський розглядає міжмовні омоніми в монографії «Теория перевода» у рамках перекладацької інтерференції і пропонує вживати для їх позначення термін «діалексеми», оскільки «перекладач у процесі роботи над конкретним текстом завжди працює з лексичними одиницями саме двох, а не більше мов»⁷. Автор визначає діалексеми як знаки мови перекладу, які мають подібну до знаків мови оригіналу форму, але відрізняються за семантикою або за особливостями функціонування в мовленні⁸. Джерелом більшості діалексем автор вважає латину і грецьку мову. Крім того, подібні за формою лексеми виникають як наслідок міжмовних контактів всередині певної пари мов або можуть запозичуватися з третьої мови. При переході з однієї мови в іншу слова можуть розвивати і змінювати свої значення. Вони не тільки фіксують у новому культурно-мовному середовищі реалії чужої культури, але й «служують основою для утворення образних висловлювань, вибираючи з семантичної системи запозиченого слова такі значення, які перебувають на крайній периферії»⁹. При запозиченні семантика слова, як правило, звужується, як-от: рос. *космонавт* перейшло до франц. *cosmonaute* у значенні «радянський / російський космонавт» на відміну від дублету *astronaute*, запозиченого з англо-американського варіанту. Іноді запозичення отримують ширше, узагальнювальне значення: рос. *Аппаратчик* – номенклатурний працівник КПРС > франц. *Apparatchiks* – впливові функціонери будь-якої партії у будь-якій країні. М.К. Гарбовський вважає, що «для теорії перекладу і перекладацької практики потрібна класифікація міжмовних розходжень, побудована на тих же основах, що й типологія перекладацьких перетворень тексту»¹⁰. Автор пропонує типологію діалексем, засновану на логічних взаємозв'язках між обсягами понять, і виокремлює 4 типи відношень між формально подібними лексемами різних мов:

1) виключення, коли обсяги понять повністю виключають один одного, тобто не мають жодного спільного об'єкта. Так, англ. *the billion* і франц. *le billion* не можна вважати еквівалентами, оскільки англ. *the billion* позначає мільярд, а франц. *le billion* – трильйон. Така міжмовна

⁷ Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. С. 327.

⁸ Гарбовский Н. К. Теория перевода. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 2007. С. 324.

⁹ Гарбовский Н. К. Теория перевода. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 2007. С. 327.

¹⁰ Гарбовский Н. К. Теория перевода. 2-е изд. М. : Изд-во МГУ, 2007. С. 331.

асиметрія виникла внаслідок дії екстралінгвальних факторів, а саме прийняття у Франції в 1948 р. нової системи позначення великих чисел. В Англії збереглася стара система. Іншою причиною появи відношення виключення є денотативна міжмовна асиметрія, спричинена тим, що різні мови в ті чи інші періоди історичного розвитку позначали етимологічно спорідненими лексемами різні денотати. Так, англ. *Actual* (реальний, точний), франц. *Actuel* (сучасний), укр. *актуальний* (важливий, злободенний) походять з лат. *actualis*, але не мають спільних сем у результаті різного семантичного розвитку в лоні окремих мов;

2) рівнообсяговість, при якій формально подібні слова містять рівні за обсягом поняття, як-от: англ. *cousin*, франц. *cousin* і рос. *кузен*. Рівнообсяговими будуть також поняття, які різняться стилістичними відтінками (*нейтральне – стилістично забарвлене*) або особливостями вживання (*сучасне – застаріле, частотне – рідко вживане*), що обмежує можливості їх взаємозаміни в перекладі;

3) підпорядкування, при якому обсяг одного поняття повністю поглинається іншим, що спостерігаємо при гіперо-гіпонімічних відношеннях. Так, англ. *detective* позначає *інспектора поліції, сищика, таємного агента розшукової поліції, перевдягнутого поліцейського, агента служби безпеки, слідчого*. Франц. *detective* має лише значення „приватний детектив”. Укр. *детектив* позначає *агента розшукової поліції*. Таким чином, обсяг поняття англійського слова покриває обсяги понять як французького, так і українського слів;

4) перетину, якщо до обсягу понять обох лексем входять як спільні, так і різні об'єкти. При перетині понять виникають три класи об'єктів: а) які входять лише в обсяг поняття лексеми *A*; б) які входять лише в обсяг поняття лексеми *B*; в) які входять в обсяг поняття як лексеми *A*, так і лексеми *B*.

Останній тип логічних відношень особливо цікавий для теорії перекладу, оскільки при перетині виникають три семантичні сфери – сфера перетину, в якій поняття збігаються, тобто діалексеми можна використати в перекладі як еквіваленти, і дві сфери розбіжності значень, в яких діалексеми перетворюються на омоніми. Так, англ. *artist* позначає художника, франц. *artiste* номінує передовсім акторів, музикантів, тобто виконавців мистецьких творів. Укр. *артист* позначає виконавця, інтерпретатора творів мистецтва, а також у розмовній мові людину, яка досягла великої майстерності в певній галузі. У французькому й англійському словах є спільна зона перетину – найменування людей мистецтва, а також дві зони розбіжностей узуального характеру. Українське слово має зону перетину

з французьким у значенні «виконавець», проте фактично не має спільної зони з англійським словом¹¹.

На закінчення М.К. Гарбовський порушує питання, наскільки проблема «псевдодрузів перекладача» насправді актуальна в теорії перекладу, адже перекладач, якщо він сумнівається у виборі тієї чи іншої форми, може звернутися до словника або навіть до контексту. Проаналізувавши низку прикладів помилкового вживання міжмовних омонімів, автор робить висновок, що проблема «псевдодрузів перекладача» досить складна і стає тим серйознішою, чим тонші нюанси розбіжностей у значенні відповідників. Словники не завжди допомагають розрізнити ці нюанси, особливо в багатозначних словах. Крім того, подібність форми психологічно тисне на перекладача, притуплює його пильність, не стимулює звертатися до словника. Тому «проблема «псевдодрузів перекладача» складає невід'ємну частину теорії перекладацької еквівалентності»¹².

Ґрунтовне дослідження О.А. Шаблій «Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу»¹³ присвячене встановленню інтра- та екстралінгвальних розбіжностей між етимологічно спорідненими німецькими й українськими юридичними термінами з метою їх лексикографічного представлення. У роботі міжмовні омоніми потрактовано як семантично нееквівалентні повнозначні слова аналогічних частин мови, які входять до лексичного складу двох або більше мов і мають у цих мовах інтерферентно схоже фонетичне і / або графічне оформлення (за варіативності у межах національного графічного представлення), з можливим фактом спорідненості або складені з інтернаціональних термінологічних компонентів. При цьому розбіжності в семантиці міжмовних омонімів можуть коливатися від незначних стилістичних відтінків до протилежних (антонімічних) значень. Авторка встановила, що внаслідок культурно специфічної семантико-стильової еволюції юридичних термінів у системі конкретної національної мови-носія та національної терміносистеми права їхні семантичні структури збагатилися додатковими неінтернаціональними значеннями, які не завжди залишаються другорядними стосовно основних або етимологічних значень. У багатьох випадках їхні семантичні структури суттєво видозмінилися або ж наповнилися іншим змістом. До цього додалися ще й закономірні процеси зміни і перегрупування значень, найактивнішим з яких був процес звуження значень термінів з негерманською зовнішньою

¹¹ Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. С. 338-350.

¹² Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. С. 350.

¹³ Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 «Теорія і практика перекладу». Київ, 2002.

формою. Специфічною особливістю німецько-українського перекладу таких термінів є їхні різні функціонально-стилістичні характеристики в порівнюваних спеціальних мовах. Усе це зумовлює необхідність перекладознавчого аналізу й термінографічного опису таких інтерферентно небезпечних одиниць¹⁴.

Отже, більшість дослідників міжмовних омонімів погоджується, що для запобігання помилок при передачі змісту у процесі навчання перекладу необхідно постійно акцентувати увагу майбутніх перекладачів на проблемі міжмовної омонімії з метою формування у них звички до постійного самоконтролю, критичного ставлення до своїх знань та ретельнішого пошуку еквівалентів.

2. Міжмовна омонімія в теорії міжмовних контактів

Питання взаємодії та взаємовпливу мов стало об'єктом уваги вчених наприкінці XIX століття у зв'язку з розширенням мовних контактів. Після виходу в світ монографії У. Вайнрайха «Мовні контакти»¹⁵ з'явилася низка праць, які розглядають питання позитивного переносу й інтерференції в умовах формування природного й штучного білінгвізму. Взаємодію двох або більше мов розглядають у теорії мовних контактів з трьох різних поглядів: 1) у соціолінгвістичному плані як взаємодію різномовних соціумів, тобто як певну мовну ситуацію; 2) у психолінгвістичному плані як індивідуальну двомовність певної частини мовців; 3) на власне лінгвістичному рівні як змішування, взаємопроникнення двох самостійних мовних систем.

Взаємодію мов супроводжує поява двомовності, або білінгвізму. Білінгвізм – це набута індивідом здатність користуватися поперемінно двома мовами і сама реалізація цієї здатності, тобто практика поперемінного спілкування двома мовами. Розрізняють декілька видів білінгвізму:

1) координативний білінгвізм, коли дві мови існують незалежно одна від одної в свідомості людини. Це продуктивний білінгвізм, що забезпечує породження правильного мовлення, «коли різні мови використовуються двомовцем у різних ситуаціях і між ними встановлюються певні відповідності»¹⁶;

2) субординативний білінгвізм, який виражається в переносі знань, навичок і вмій з рідної мови на іноземну. Він виникає, коли «знання

¹⁴ Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 «Теорія і практика перекладу». Київ, 2002. С. 15-18.

¹⁵ Вейнрейх У. О. Языковые контакты. Київ : Вища школа, 1979.

¹⁶ Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. С. 55.

мовцем обох мовних систем неоднакові, коли суспільні моменти сприяють переважному вживанню однієї мови за рахунок іншої»¹⁷.

Як і на інших рівнях мови, інтерференція в лексиці є наслідком міжмовних ідентифікацій лексичних одиниць. Ототоження відбувається не тільки між базовими мовними одиницями – лексемами, але й між морфемами, словосполученнями, фразеологічними одиницями. У. Вайнрайх розрізняє два види міжмовної ідентифікації лексичних одиниць: 1) перенесення лексем з мови А в мову Б; 2) використання лексем мови Б у новій функції позначення за зразком лексем мови А, з формою або змістом яких вони ідентифікуються¹⁸. Отже, ті одиниці, які в умовах контакту постійно ототожуються та регулярно співвідносяться, називають діалексами, а відношення, що їх пов'язують – діалексичними. Розрізняють кілька типів діалексів: 1) омофонічні діалекси, які збігаються за звуковим складом, але розходяться за значенням: нім. *Konvention* (традиція) і укр. *конвенція* (угода); 2) синонімічні діалекси, що мають аналогічне значення, але різне звукове вираження: нім. *Familie* і укр. *сім'я*; 3) діалекси, які збігаються і за звуковим вираженням, і за значенням: нім. *Bakterie* і укр. *бактерія* (мікроскопічний одноклітинний організм).

Саме омофонічні діалекси є за прийнятою в лінгвістиці термінологією міжмовними омонімами. Поява їх зумовлена як психологічними причинами, так і внутрішньолінгвальними чинниками, а саме розбіжностями в системах двох мов. Предмети об'єктивної дійсності поєднуються в мовах за різними ознаками. Для найменування одних і тих же денотатів використовують різну кількість слів, які не збігаються за обсягом значення. Слову як номінативній одиниці в іншій мові може відповідати як слово, так і окремий ЛСВ багатозначного слова або словосполучення, тобто паралельної відповідності *слово – слово, ЛСВ – ЛСВ* тощо в різних мовах не спостерігаємо.

3. Міжмовна омонімія в методиці викладання іноземних мов

При викладанні іноземних мов проблему міжмовної омонімії розглядають у межах стратегій оволодіння і правильного використання іноземної мови. При поясненні механізмів мовних помилок, викликаних формальною схожістю лексичних одиниць рідної та іноземної мов, використовують моделі активації¹⁹, реконструкцію ходу процесу думки та мислення²⁰, фреймовий підхід²¹ тощо.

¹⁷ Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища школа, 1974. С. 5.

¹⁸ Вейнрайх У. О. Языковые контакты. Київ : Вища школа, 1979. С. 22–38.

¹⁹ Stemberger J. The lexicon in a model of language production. New York : Garland Publ., 1985.

²⁰ Боковня А.Е. Интерференция при обучении иностранному языку и возможные пути её преодоления : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания». Москва, 1995.

У спеціальній літературі постійно підкреслюють роль міжмовних відповідників та інтернаціональної лексики в процесі вивчення іноземної мови, оскільки поповнення словникового складу за допомогою інтернаціональних елементів полегшує двомовне спілкування та економить зусилля, спрямовані на засвоєння будь-якої мови. Мовці, які володіють інтернаціональною лексикою, мають більшу мотивацію при вивченні іноземної мови. Подібні елементи в обох мовах засвоюються значно швидше, оскільки білінгв намагається перенести відомі йому зразки рідної мови на іноземну²². Крім того, еквівалентні чи схожі поняття можуть позбавити так званого культурного шоку. Тому зустріваність інтернаціональної лексики, наприклад, у вузівських підручниках з німецької мови, досить висока (до 35–40 лексичних одиниць на сторінку²³ залежно від обраної теми). Водночас схожість звукового складу лексичних одиниць різних мов є джерелом великої кількості помилок, оскільки мовці схильні при подібності фонетичної оболонки слів ототожнювати також їх семантичні структури, між якими не завжди наявна однозначна відповідність.

Саме при субординативному білінгвізмі спостерігаємо інтерференцію рідної та іноземної мов. Вивчення іноземної мови – це не формування нової мисленнєвої бази, а засвоєння нового мовного коду, який потрібно розглядати у взаємодії з уже сформованим кодом рідної мови. Людина пізнає світ, формує образні категорії мислення за допомогою рідної мови, позиції якої дуже стійкі. Іноземна мова накладається на систему рідної мови, її код засвоюється на базі первинного коду рідної мови, що породжує різного роду помилкові аналогії у використанні іншомовного коду. При сприйнятті наша свідомість порівнює і зіставляє явища, предмети і поняття про них, встановлюючи між ними схожість і розбіжність, відбираючи, диференціюючи ознаки. Внаслідок помилкового ототожнення елементів іноземної мови з елементами рідної спостерігаємо відхилення від норми, за якого набута навичка заважає формуванню нової. Типи інтерференції, які виокремлює сучасна методика, класифікують з використанням таких критеріїв: джерела інтерференції (міжмовна, внутрішньомовна, змішана); рівнів інтерференції (фонетична, лексична, граматична); ступеня врахування мовцем

²¹ Горохова С.И. Психолінгвістические особенности механизма порождения речи по данным речевых ошибок : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 «Общее языкознание». Москва, 1986.

²² Lorenz A. Interferenzbedingte Fehler auf Grund von lexikalisch-semantischen Unterschieden zwischen dem Deutschen und dem Englischen. Berlin : Humboldt-Universität, 1982. С. 17–19.

²³ Зустріваність інтернаціональної лексики підрахована на основі підручника Н. Іщенко, А. Карпусь, І. Перковської „Lehrbuch Deutsch für das 5. Studienjahr”. Вінниця : Нова книга, 2001.

диференційних ознак нерідної мови (наддиференціація, недодиференціація, реінтерпретація розбіжностей); форми вияву інтерференції (явна, прихована) тощо. Може видатися, що міжмовні омоніми здатні вводити в оману тільки тих, хто лише починає вивчення мови й погано володіє нею. Насправді ж основна маса міжмовних омонімів небезпечна саме для осіб, які впевнено й задовільно користуються мовою²⁴. Володіння другою мовою не буває цілком бездоганим. Абсолютно правильне паралельне використання двох мов є лише абстракцією. Навіть білінгви не захищені від помилкових ототожнень окремих елементів систем двох мов, внаслідок чого виникають численні семантичні кальки й порушення лексичної сполучуваності або стилістичного узгодження.

Шведський дослідник Г. Рінгбом розробив класифікацію семантичних помилок при вивченні іноземної мови. Значне місце у цій класифікації він відводить «псевдодрузям перекладача», під якими він розуміє будь-які формально схожі лексичні одиниці двох мов з різним змістом²⁵. Автор вважає цю категорію підвидом когіпонімів і наводить її у схемі семантичних помилок як результат впливу інших мов (див. рис. 1).

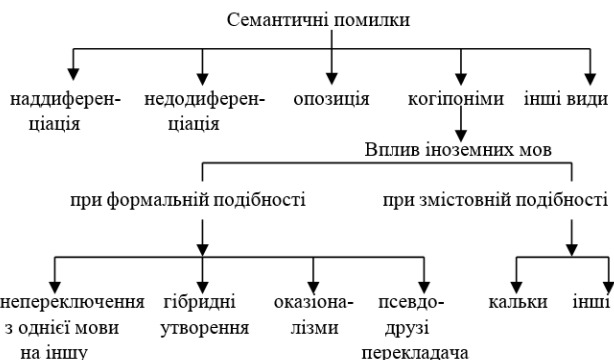

Рис. 1. Класифікація семантичних помилок за Г. Рінгбомом

Саме на матеріалі помилок досліджено міжмовні омоніми в монографії Й. Мертенса „Die sogenannten *faux amis* in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I”. Автор аналізує міжмовні омоніми не на основі словників «псевдодрузів

²⁴ Parianou M. „Falsche Freunde” im Sprachenpaar (Neu)Griechisch – Deutsch. Frankfurt a. M. : Lang, 2000. С. 19-20.

²⁵ Ringbom H. The influence of the mother tongue on the translation of lexical items. *Interlanguage Studies Bulletin*. Utrecht, 1978. Nr. 3. С. 89–90.

перекладача», оскільки не всі наведені в них лексеми на практиці викликають помилкове вживання. Він зібрав великий корпус помилок з екзаменаційних робіт учнів старших класів німецьких гімназій з французької мови як першої іноземної. Й. Мертенс розрізняє як граматичні помилки, викликані розбіжностями у роді, числі й узгодженні міжмовних омонімів, так і морфологічні (неправильний словотвір) і семантичні (розходження у значенні). Автор приділяє значну увагу псевдогалицизмам, під якими він розуміє лексеми, складені з французького лексичного або морфологічного матеріалу, яких насправді у французькій мові немає, як-от: **le consum* (< нім. *Konsum*) на противагу франц. *consommation*²⁶. Зважаючи на факти, автор не погоджується з класифікацією Г. Рінгбома і вважає її недоліком недодиференціацію самого поняття «псевдодрузі перекладача», адже Г. Рінгбом зводить під один термін як результат впливу міжмовної омонімії, так і причину, і сам процес виникнення помилок. На думку Й. Мертенса, кожен з проміжних етапів появи помилок заслуговує на окреме вивчення²⁷.

У зарубіжній теорії мовних контактів близькою до поняття інтерференції є *гіпотеза незнання* (англ. *ignorance hypotheses*), сформульована К. Джеймсом, за якою мовці на певних етапах вивчення іноземної мови, ще не засвоївши її правил, автоматично використовують правила рідної мови²⁸. Низка зарубіжних теоретиків міжмовних контактів намагається пояснити лексичну інтерференцію наявністю в мовців проміжної мовної системи. Так, Й. Вольмерт пише: «Дві або більше мови утворюють у свідомості мовця гіпотетичну інтермову (*interlangue*)²⁹, яка не належить до жодної з мов, а відображає різні рівні недосконалої мовної компетенції при суборинативному білінгвізмі. Вона формується на базі первинної лінгвістичної системи і вибирає в себе елементи мови, яку вивчають».

У теоріях, які ґрунтуються на понятті інтермови, помилки на основі міжмовної омонімії пояснюються як автоматичні, невідконтрольні явища, позбутися яких можна за допомогою функціональної методики

²⁶ Mertens J. Die so genannten faux amis in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2001. С. 58-60.

²⁷ Mertens J. Die so genannten faux amis in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2001. С. 85.

²⁸ James C. The ignorance hypothesis in Interlanguage studies. *Interlanguage. Studies Bulletin*. Utrecht, 1977. Nr. 2/2. P. 152-167.

²⁹ Volmert J. Die Rolle griechischer und lateinischer Morpheme bei der Entstehung von Internationalismen. *Eurolatein : Das griechische und lateinische Erbe in den europäischen Sprachen* / Hrsg. von H. H. Munske, A. Kirkness. Tübingen : Niemeyer, 1996. S. 47-64.

міжмовного навчання, заснованої на дослідженні й описі інтермови, а також укладанні лінгвістичних атласів порушень в іншомовному мовленні³⁰. В основі подолання помилкового ототожнення лежить усвідомлене сприйняття мовного матеріалу через спеціально розроблену систему вправ. Так, у дослідженні Й. ван Веерена „Interferenz und Valenz. Zum Problem der „falschen Freunde“ für niederländische Germanistikstudenten” на основі низки експериментів детально описано розходження дієслівних міжмовних омонімів у німецькій і голландській мовах на граматичному рівні, встановлено типові помилки студентів і розроблено низку вправ для їх подолання³¹.

З огляду на сказане вище необхідно розробити методикау введення і пояснення міжмовних омонімів на заняттях з іноземної мови. Зокрема, для уникнення помилок, викликаних семантичними розбіжностями міжмовних омонімів, слід розглядати цю категорію у спеціальних вправах, складених з погляду як синтагматики (словосполучення, речення, ситуативний контекст), так і парадигматики (синоніми, антоніми, гіпероніми і гіпоніми)³². Провідним має залишатися психологічний підхід до засвоєння іншомовної лексики, оскільки при цьому значення іншомовних слів накопичуються не тільки як декларативні знання, а як сукупність семантичних ознак, асоціацій і емоцій, що уможливує афективний доступ до словникового складу іноземної мови.

4. Поняття міжмовної омонімії в контрастивній лінгвістиці

Останній з наявних напрямів дослідження міжмовної омонімії – це контрастивна лінгвістика, яка виокремилася з порівняльної наприкінці ХХ ст. Вона вивчає окремі явища й одиниці рідної мови у зіставленні зі всіма можливими засобами їх передачі в іноземній мові. Мета контрастивного опису полягає у виявленні розходжень у передачі певного змісту в рідній та іноземній мовах. Кожне зіставлення певної пари мов на предмет спільних чи відмінних рис є унікальним за своєю суттю, оскільки передбачає врахування їхнього конкретного, тобто щораз нового, ступеня спорідненості, типологічних характеристик та багатьох інших специфічних для кожної мови інтра– та екстралінгвальних чинників, які, взаємодіючи на міжмовному рівні, приводять до щораз інших результатів. При цьому дослідники

³⁰ Rogoznaya N.N. Лінгвістический атлас нарушений в русской речи иностранцев. Иркутск : Изд. ОГУПИ, 2001. С. 11

³¹ Veeren J. van. Interferenz und Valenz. Zum Problem der „falschen Freunde“ für niederländische Germanistikstudenten / J. van. Veeren. Tübingen : Niemeyer, 1977. 282 s.

³² Кійко С. В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. С. 99-102.

поділяють думку про необхідність системного характеру зіставлення, оскільки лише порівняння систем або хоча б їх фрагментів, а не випадково дібраних фактів мови дає можливість охарактеризувати особливості лексики однієї мови на тлі іншої. Специфіка системного зіставлення полягає у виявленні мікросистем, у визначенні їх змісту, обсягу і релевантних для двох мов диференційних ознак тощо. До уваги слід брати всі зв'язки і відношення між лексичними одиницями кожної зіставлюваної мови – парадигматичні (синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні, міжпольові), синтагматичні та епідигматичні.

Проблемі типології міжмовних лексичних відповідників у споріднених мовах у рамках контрастивної лінгвістики присвячено чимало робіт, однак більшість дослідників міжмовної омонімії тлумачить цей термін по-різному. Так, А.Є. Міхневич відносить до міжмовних омонімів слова різних мов, які мають не тільки тотожні, але й подібні ознаки (типу рос. *арбуз* – укр. *гарбуз*, рос. *болтун* – укр. *бовтун*³³). На відміну від нього В.М. Манакін вважає міжмовними омонімами тільки слова різних мов з ідентичною звуковою формою, як-от: рос. *Аркан* (мотузка) й укр. *аркан* (гуцульський танець). Слова на кшталт рос. *арбуз* – укр. *гарбуз*, рос. *веселье* – укр. *весілля* автор позначає як паралекси³⁴. Крім того, значення міжмовних омонімів повинні не перетинатися, а виключатися, як-от: рос. *город* (місто) і укр. *город* (ділянка землі). На думку М.В. Манакіна, міжмовні омоніми є результатом випадкових фонетичних збігів або стертих етимологічних зв'язків. Якщо значення фонетично тотожних слів у різних мовах частково збігаються, тобто слова мають істотні розходження предметно-логічного змісту, але частково (на імпліцитному рівні) зберігають спільну понятійну подібність, то мова йде про міжмовні пароніми, як-от: рос. *неделя* (сім днів тижня) і укр. *неділя*, білорус. *нядзеля*, які позначають лише один день тижня³⁵.

Дещо інший підхід до трактування міжмовних омонімів прийнятий у польському мовознавстві. Так, дослідник німецько-польської міжмовної омонімії Р. Ліпчук розрізняє вузьке і широке визначення цього терміна³⁶. У вузькому значенні міжмовними омонімами є слова двох чи більше мов, які при однаковому чи подібному написанні і звуковій формі розрізняються семантичним змістом, як-от: пол.

³³ Белорусско-русский паралексический словарь-справочник / А.Б. Михневич. – Минск : Народная асвета, 1985. С. 173.

³⁴ Манакін В. Н. Сопоставительная лексикология. К. : Знання, 2004. С. 163-164.

³⁵ Манакін В. Н. Сопоставительная лексикология. К. : Знання, 2004. С. 165.

³⁶ Lipczuk R. Zum Problem der falschen Freunde des Übersetzers. Theorie und Praxis der deutsch-polnischen Konfrontation und Translation. Rzeszów : Wydawn. Wyzszej Szkoły Pedagog., 1989. С. 41-52.

Komunikacja – перевезення пасажирів та вантажу; спілкування, обмін інформацією – і нім. *Kommunikation*, яке вживають лише у значенні «спілкування, обмін інформацією». У широкому значенні автор трактує міжмовні омоніми як:

1) слова зі схожою формою, але різним значенням, які запозичені з іншої мови (найчастіше з латини) або з однієї з порівнюваних мов, тобто мають спільне походження, наприклад: нім. *Kriminalist* (службовець кримінальної поліції; кримінальний експерт) – пол. *kryminalista* (злочинець);

2) слова зі схожим звучанням, але абсолютно різними значеннями, що зумовлено різною етимологією слів, наприклад: нім. *Kraxe* – рюкзак (від нім. “*kraxeln*” – «підніматися на гору») – пол. *Kraksa* – аварія (від англ. “*crack* – «удар, тріск»);

3) слова з однаковими чи різними значеннями, які мають певні розходження в написанні, наприклад: нім. *Aggression* – пол. *agresja*;

4) слова з розходженнями у вимові: нім. *Laser* [‘la:zɐ] – пол. *laser* [‘laser];

5) слова зі схожим звучанням, але різною морфологічною будовою, як-от: нім. *absurd* – пол. *absurdalny*;

6) слова з різними граматичними ознаками (категорією роду іменників), але однаковим значенням: нім. *die Gabel* (жін. рід) – пол. *ten widelec* (чол. рід);

7) слова-кальки з однаковою морфологічною структурою і різним значенням: нім. *Überhören* (недочути, прослухати) і англ. *overhear* (випадково почути);

8) слова однієї мови, які з часом набули нових значень, як-от: нім. *List* (раніше „знання, здібності”, зараз „хитрість”);

9) фразеологізми зі схожою структурою, але різними значеннями: нім. *den Kopf verlieren* (розгубитися) – пол. *stracić głowę* (закохатися без тями)³⁷.

Як бачимо, широке трактування міжмовної омонімії включає всі випадки міжмовних розходжень, які можуть викликати інтерференційні помилки. Особливу увагу при розгляді міжмовних омонімів автор приділяє таким факторам, як:

1) стилістичне маркування слів, наприклад: нім. *Kaprize* вживають у високому стилі, пол. *kaprys* належить до нейтрального стилю;

2) територіальне вживання лексики, пор. швейцарський варіант *manifestieren* (брати участь у маніфестації) і нім. *manifestieren*

³⁷ Lipczuk R. Zum Problem der falschen Freunde des Übersetzters. Theorie und Praxis der deutsch-polnischen Konfrontation und Translation. Rzeszów : Wydawn. Wyzszej Szkoły Pedagog., 1989. С. 48-49.

(проявлятися; відображати; (юр., заст.) давати клятву; (заст.) брати участь у демонстрації);

3) часова співвіднесеність лексики, як-от: пол. *proponować* – нім. *proponieren* як застарілий варіант нім. *vorschlagen*;

4) частота вживання, як-от: пол. *kwestia* (питання, справа) – нім. *Quästion* (питання, вирішене в ході дискусії (філософське поняття))³⁸.

Нам ближче вузьке трактування міжмовної омонімії, оскільки відмова від критерію спільності форми робить це поняття надто нечітким і включає до нього абсолютно всі випадки відсутності еквівалентності між лексикою двох мов. Ми вважаємо, що міжмовна омонімія охоплює все те, що в рамках відповідних рівнів мови формально ідентичне, але семантично різне в мовах, що контактують.

Можливі розходження у семантиці розглянув Р.А. Будагов, який виокремив вісім типів невідповідностей серед міжмовних омонімів: 1) в одній з мов слово має більш загальне (менш спеціальне) значення, ніж в іншій; 2) родові значення в одній мові – видові значення в іншій; 3) однозначність в одній мові – багатозначність в іншій; 4) міжмовна стилістична нееквівалентність слів і словосполучень; 5) живе, неархаїчне значення в одній мові – архаїчне в іншій; 6) лексично вільне значення в одній мові – лексично зв'язане в іншій; 7) термін в одній мові – нетермін в іншій; 8) слово в одній мові – словосполучення в іншій³⁹.

Детальніший поділ різних типів семантичних відносин наводить польська дослідниця П. Стасінська: полісемія слова в одній мові – моносемія в іншій; архаїчне значення слова в одній мові – неархаїчне в іншій; вільне функціонування слів в одній мові – структурно обмежене вживання в іншій; зміщення семантики слова однієї з мов з нейтральної до експресивно забарвленої, а отже, стилістично обмеженої лексики; функціонування міжмовних омонімів із значеннями, наближеними до протилежних; семантична різниця з огляду на різні сфери вживання значень порівнюваних слів; семантична невідповідність як наслідок розходження в переносних значеннях; семантичні розходження внаслідок запозичень або внутрішньої форми найменування; розходження предметно-логічного змісту національно-культурних

³⁸ Lipczuk R. Semantische Relationen im Bereich der lexikalischen Tautonyme im Deutschen und Polnischen. *Studien zum polnisch-deutschen Sprachvergleich*. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1985. Nr. 80 (2). С. 69.

³⁹ Будагов Р.А. Ложные друзья переводчика. *Человек и его язык*. Москва : МГУ, 1976. С. 268–272.

реалій; відсутність семантичної кореляції міжмовних омонімів у зв'язку з асиметричністю їх синонімічних рядів⁴⁰.

Хоча наведені класифікації охоплюють практично всі типи відношень, наявні між формальними відповідниками в різних мовах, їх недоліком є відсутність єдиної основи, необхідної для побудови будь-якої типології. Семантичні принципи (асиметрія видового і родового значень, одно- і багатозначності) тут змішуються зі стилістичними (асиметрія живого та архаїчного значень, загального і спеціального) і структурними (протиставлення слів і словосполучень) принципами. Попри це, беззаперечною заслугою дослідників є детальний аналіз різних типів семантичних розбіжностей міжмовної омонімії.

ВИСНОВКИ

Тлумачення міжмовної омонімії залежить від предмета та цілей певної лінгвістичної дисципліни. Так, у перекладознавстві основну увагу звертають на міжмовні омоніми як чинники перекладацьких неточностей, у методиці викладання іноземних мов – як джерела інтерференційних помилок. Контрастивне мовознавство розглядає розходження у семантиці міжмовних омонімів, а загальне – типології міжмовних лексичних відповідників. Попри наявні розбіжності, всі лінгвістичні напрями трактують міжмовні омоніми як пари слів, які стосуються двох або більше мов, мають схожу звукову оболонку, часто мають спільну етимологію, здебільшого є запозиченнями з третьої мови і потенційним джерелом інтерференційних помилок.

Заслугою усіх проаналізованих підходів є детальний аналіз різних типів семантичних розбіжностей міжмовних омонімів на матеріалі різних пар мов, виявлення причин і шляхів появи міжмовних омонімів. При міжмовній омонімії можливі відношення часткової формальної тотожності, якщо розходження у формі пов'язані з закономірними відповідностями у графіці, фонетиці і словотворі. Важливо також враховувати конотативні і функціонально-стилістичні розбіжності міжмовних омонімів у зв'язку з дослідженням національної специфіки семантики слів, оскільки вони вносять додаткові смисли до денотації. Особливу увагу варто зосередити на стратегіях правильного вживання іноземної мови. Міжмовні омоніми полегшують двомовне спілкування, особливо на початкових етапах вивчення іноземної мови, та економлять зусилля в процесі засвоєння будь-якої мови. Проте помилкове ототожнення подібних елементів систем двох мов

⁴⁰ Stasińska P. O niektórych typach semantycznych отношений в пределах русско-польских омонимов. // *Spotkania językoznawcze. W kręgu semajologii, leksykologii i terminologii*. Opole, 1988. С. 263.

є джерелом великої кількості помилок, а тому міжмовна омонімія вимагає пошуків нових форм та методів викладання іноземних мов. Перспективи дослідження вбачаємо у порівняльно-зіставному аналізі міжмовної омонімії в різних парах мов, що дозволить визначити характер формально-смыслових відношень між омонімами, зіставити шляхи і способи поповнення словникового складу мов омонімами, виявити розбіжності в структурі омонімів різних рівнів у зв'язку з пошуками нових форм і методів викладання іноземних мов.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду наявних підходів до тлумачення міжмовної омонімії з погляду різних лінгвістичних дисциплін – теорії міжмовних контактів, теорії перекладу, методики викладання іноземних мов, а також теоретичних напрямів загального мовознавства і контрастивної лінгвістики. Аналіз трактування міжмовних омонімів у різних лінгвістичних дисциплінах дозволяє стверджувати, що всі вони розглядають міжмовні омоніми як пари слів, які стосуються двох або більше мов, мають схожу звукову оболонку, часто мають спільну етимологію, у більшості випадків є запозиченнями з третьої мови і на основі подібності звукової оболонки чи морфологічної структури є джерелом інтерференційних помилок на семантичному рівні. При цьому важливо враховувати конотативні і функціонально-стилістичні компоненти міжмовних омонімів у зв'язку з дослідженням національної специфіки значення слів, оскільки вони вносять додаткові смисли до денотації. На часі систематизація міжмовних омонімів різних мов у словниках «псевдодрузів перекладача», які полегшуватимуть засвоєння інтернаціональної лексики і дозволять зменшити кількість помилок, пов'язаних з різним обсягом їх понять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боковня А.Е. Интерференция при обучении иностранному языку и возможные пути её преодоления : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения». Москва, 1995. 18 с.
2. Белорусско-русский паралексический словарь-справочник / А.Б. Михневич. Минск : Народная асвета, 1985. 336 с.
3. Вейнрейх У. О. Языковые контакты. Київ : Вища школа, 1979. 255 с.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода. 2-е изд. Москва : Изд-во МГУ, 2007. 544 с.
5. Горохова С.И. Психолингвистические особенности механизма порождения речи по данным речевых ошибок : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 «Общее языкознание». Москва, 1986. 16 с.

6. Кійко С.В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія / С.В. Кійко. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. 434 с.
7. Комиссаров В.Н. Общая теория перевода : уч. пособие. Москва : ЧеРо, 1999. 136 с.
8. Латышев Л.К. Технология перевода. Москва : Академия, 2007. 320 с.
9. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. Київ : Знання, 2004. 326 с.
10. Рецкер Я.И. Перевод и переводческая практика. Москва : Наука, 1974. 216 с.
11. Rogoznaia N.N. Лингвистический атлас нарушений в русской речи иностранцев. Иркутск : Изд. ОГУПИ, 2001. 332 с.
12. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища шк., 1974. 256с.
13. Шаблій О.А. Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 «Теорія і практика перекладу». Київ, 2002. 19 с.
14. James C. The ignorance hypothesis in Interlanguage studies. *Interlanguage. Studies Bulletin*. Utrecht, 1977. Nr. 2/2. P. 152–167.
15. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. 5. Aufl. Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1997. 343 S.
16. Lipczuk R. Semantische Relationen im Bereich der lexikalischen Tautonyme im Deutschen und Polnischen. *Studien zum polnisch-deutschen Sprachvergleich*. Kraków : Uniwersytet Jagielloński, 1985. Nr. 80 (2). S. 61–72.
17. Lipczuk R. Zum Problem der falschen Freunde des Übersetzers. Rzeszów : Wydawn. Wyzszej Szkoły Pedagog., 1989. S. 41–52.
18. Lorenz A. Interferenzbedingte Fehler auf Grund von lexikalisch-semantischen Unterschieden zwischen dem Deutschen und dem Englischen. Berlin : Humboldt-Universität, 1982. 178 S.
19. Mertens J. Die so genannten faux amis in schriftlichen Textproduktionen von Lernern des Französischen der Sekundarstufe I. Frankfurt a. M. : Peter Lang, 2001. 486 S.
20. Parianou M. „Falsche Freunde” im Sprachenpaar (Neu)Griechisch – Deutsch. Frankfurt a. M. : Lang, 2000. 240 S.
21. Ringbom H. The influence of the mother tongue on the translation of lexical items. *Interlanguage Studies Bulletin*. Utrecht, 1978. Nr. 3. C. 80–101.
22. Schröder M., Fix U. Allgemeinwortschatz der DDR-Bürger – nach Sachgruppen geordnet und linguistisch kommentiert. Heidelberg : Winter Verlag, 1997. 197 s.

23. Stasińska P. О некоторых типах семантических отношений в пределах русско-польских омонимов. *II Spotkania językoznawcze. W kręgu semazjologii, leksykologii i terminologii*. Opole, 1988. S. 263.

24. Stemberger J. P. The lexicon in a model of language production. New York : Garland Publ., 1985. 299 p.

25. Veeren J. van. Interferenz und Valenz. Zum Problem der „falschen Freunde“ für niederländische Germanistikstudenten. Tübingen : Niemeyer, 1977. 282 S.

26. Volmert J. Die Rolle griechischer und lateinischer Morpheme bei der Entstehung von Internationalismen. *Eurolatein : Das griechische und lateinische Erbe in den europäischen Sprachen*. Tübingen : Niemeyer, 1996. S. 47–64.

Information about the authors:

Kiyko S. V.,

Doctor of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Germanic, General and
Comparative Linguistics
Faculty for Foreign Languages
Chernivtsi National University
5, Sadova str., Chernivtsi, 58000, Ukraine

Kudriavtseva O. D.,

Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of Germanic, General and
Comparative Linguistics,
Faculty for Foreign Languages
Chernivtsi National University
5, Sadova str., Chernivtsi, 58000, Ukraine